

УДК 373. 5. 03 – 057. 874

ФЕНОМЕН «ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ» У КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТІСНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ ШКОЛЯРА

О.В.Безкоровайна

Анотація. У статті розкрито теоретичні положення сутності та змісту понять «ціннісне ставлення», «культура особистісного самоствердження», схарактеризовано особливості діагностики та програмно-методичного забезпечення досліджуваного явища.

Ключові слова: ціннісне ставлення, культура особистісного самоствердження, програма розвитку, особистість старшокласника, самореалізація, концептуальна модель, технологія виховання.

Аннотация. В статье раскрыты теоретические основы сущности и содержания понятий «ценностное отношение», «культура личностного самоутверждения», охарактеризованы особенности диагностики и программно-методического обеспечения исследуемого явления.

Ключевые слова: ценностное отношение, программа развития, личность старшеклассника, самореализация, технология воспитания.

Summary. The article explores the theoretical principles concerning the nature and content of the concepts of «value attitude», «culture of personal self-assertion» characterized features of diagnostic software and methods of the phenomenon.

Keywords: value attitude, culture of personal self-assertion, program of development, personality of a senior pupil, self-realization, conception model, methods of educational.

Постановка проблеми. Наша освіта зараз перебуває у якісно новому періоді розвитку. Постановка проблеми ціннісного ставлення людини до світу сучасного світорозуміння набула поширення не лише серед педагогів-дослідників, а й учителів-практиків, і свідчить про грандіозні трансформації життя суспільства. Соціум у своєму розвитку повністю залежить від виховання, передачі досвіду майбутнім поколінням. «Учитель створює націю» – цей давній вислів справедливий як ніколи раніше в наші дні.

Проблема виховання культури особистісного самоствердження пов'язана з визначенням ідеальної та реальної систем цінностей сучасної людини та її обґрунтування. Саме у межах аксіологічної парадигми передбачається формування системи цінностей як вияву суспільних відносин та нормативно-оцінного аспекту суспільної свідомості. Аналіз літератури дає підстави стверджувати, що виховне значення культури полягає в тому, що вона представляє можливість транслювати загальнолюдські та національні цінності, норми, традиції, залучаючи зростаючу особистість до багатовимірної і неоднозначного світу. Культура розширює межі вибору, дозволяє людині самій шукати відповіді, зіставляючи свої уявлення з тими, які склалися в суспільстві. У зв'язку з цим культура особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці значною мірою зумовлюється здатністю здійснювати вибір, будувати свою життєву позицію, зіставляти своє «Я» і координувати власну поведінку в системі стосунків з однолітками і навколишнім світом.

Теоретичне осмислення проблеми виховання культури особистісного самоствердження здійснювалося на основі концептуальних положень сучасної теорії виховання (І.Бех, О.Бондаревська, М.Боришевський, О.Газман, О.Киричук, М.Красовицький, В.Луговий, О.Сухомлинська, О.Савченко, Г.Селевко, М.Сметанський, В.Серіков, Р.Шакуров, І.Якиманська, М.Ярмаченко та ін.).

Аналіз психологічних особливостей феномена «самоствердження» зроблено на основі теорії самореалізації К.Хорні, Г.Олпорта, концепції самоактуалізації А.Маслоу, теорії «Я» К.Роджерса, самореалізації як «мотива людської життєдіяльності» С.Рубінштейна, самореалізації «як активної участі в різних сферах життєдіяльності» М.Гінзбурга. До уваги було взято теоретичні положення видатних педагогів К.Вентцеля, Д.Дьюї, Я.Корчака, М.Монтессорі, О.Нейла, Ж.Руссо, С.Френе, Р.Штейнера. Своєрідним орієнтиром у розкритті досліджуваної проблеми стали праці Ш.Амонашвілі, А.Макаренка, Г.Сковороди, В.Сухомлинського, К.Ушинського та ін.

Мета статті полягає у визначенні сутності й обґрунтуванні змісту понять «ціннісне ставлення», «культура особистісного самоствердження», особливостей реалізації розробленого комплексу діагностичних методик та програмно-методичного забезпечення виховання культури особистісного самоствердження старшокласників у практиці роботи сучасного загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття ціннісне ставлення є похідним від таких понять, як «цінність» чи «ціннісна орієнтація» та пов'язане із мотивацією поведінки особистості, а також визначає її позицію, спрямовує дії та вчинки в напрямку саморозвитку та самоствердження, сміливої розробки, конструювання власної стратегії поведінки до рівня досягнення гарантії успіху.

Цінності тоді мають особистісний характер, коли вони глибоко усвідомлюються і внутрішньо приймаються людиною. Без усвідомлення людиною цінностей неможливе прийняття особистістю виважених рішень.

Сучасна цивілізація висуває на перший план цінності, де демократія, права, свобода людини та її достоїнство, толерантність, відхід від конфронтації є найважливішими компонентами. Не можна забувати, що честь і гідність – не лише власне достоїнство громадянина, людини, запорука реалізації її власного «Я» – це багатство суспільства, умова його розвитку як цілісної системи. Особистість, котра поважає себе, визнана як цінність суспільством, володіє значно більшою потенційною активністю, ніж особистість, котра позбавлена гідності. Нині категорія «духовна свобода» визначається вищою особистісною цінністю як домінантою, що задає наукову стратегію і тактику виховного процесу.

Державна політика в галузі освіти вимагає формування нової концептуальної професійної позиції учителя. «Необхідна зміна пріоритетів виховання, – наголошує І.Д.Бех, – розроблення механізмів переходу від минулої мети – людини абстрактної до сучасної – людини реальної, здатної самостійно вибудувувати власну життєдіяльність, бути *активним стратегом, проектувальником* свого життя» [1, с.30]. Розроблена програма «Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» чітко орієнтує педагога в світі нових цінностей виховання і спрямовує його до більш високого рівня професійної готовності до роботи з дітьми [3]. Школа, учитель можуть і повинні багато зробити, щоб цінності, гуманістичні ідеї стали для кожного учня не лише сумою знань, але й синтезом моральних норм, котрі визначають поведінку людини. Завдання вихователя в тому, щоб допомогти кожному учневі побудувати свою ціннісну сходинку – вектор самоствердження, котрий спрямований на реалізацію позитивного потенціалу, високої активності, закладеної в «самості» цієї дитини, і успішно розвиватиме своє особистісне начало, поступово залучатиметься до процесу самобудування.

Такі поняття, як суспільне визнання, соціальний статус, успіх, упевненість у собі, прагнення до особистісної значущості, престиж, імідж, потреба в досягненнях і домінуванні цілком можна вважати визначальними щодо різних сторін поняття «самоствердження».

Проведений науковий аналіз досліджень дає підстави визначити поняття *«культура особистісного самоствердження» як процес свідомого, активного практичного перетворення ситуацій, які складають змістову основу різних сфер життєдіяльності школяра, в результаті чого він досягає успіху, підтримує відповідний статус в колективі, відстоює свою значущість перед іншими однолітками, реалізує свій індивідуальний життєвий шлях.*

Загальноосвітні навчальні заклади м.Рівне (НВК №2, ЗОШ №4, 9, НВК №12, 13, 15, 18, 20, 23, 27) працюють за розробленою концептуальною моделлю і технологією виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці у межах науково-методичної проблемної теми «Впровадження у навчально-виховний простір школи інноваційних технологій формування ціннісних орієнтацій особистості».

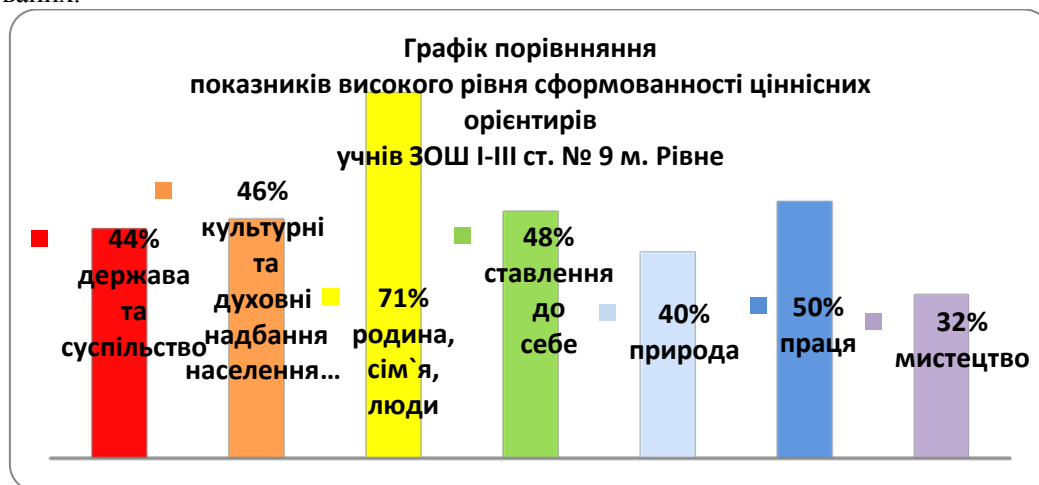
В основу побудови авторської концепції та технології покладено основні положення *гуманістичної, аксіологічної, особистісно-орієнтованої, діяльнісної парадигм.* Концепція базується на ідеї про те, що будь-яка інноватика повинна підкріплюватися не тільки якомога сильнішою зовнішньою мотивацією й стимулами до змін у своєму житті, а й реальними результатами. *По-перше*, шляхом набуття стійкого положення і суспільного визнання; *по-друге*, у напрямку саморозвитку особистості, орієнтованої на оволодіння чимось новим; *по-третє*, в цілях задоволення бажання звернути на себе увагу, отримати високу оцінку, завоювати лідерські позиції в групі. Наявність цих якостей можна вважати фундаментом конструктивно самостверженої особистості і основою для її самовдосконалення.

Активізація проблеми ціннісного ставлення, особистісного зростання та самоствердження школяра пов'язана також з впровадженням цілої низки діагностичних методик. Ціннісне самоставлення особистості визначає змістовий бік спрямованості старшокласника на самоствердження і становить основу його стосунків із оточенням, з іншими людьми ставлення, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності.

Класними керівниками загальноосвітніх закладів м.Рівне було проведено діагностування ціннісних орієнтацій і ставлень особистості учнів 5 – 11 класів відповідно до рекомендованих діагностичних методик, розміщених у II випуску методичного вісника Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти «Методичне забезпечення реалізації Програми національного виховання учнівської молоді Рівненщини на 2008 -2020 роки». У діагностиці взяло участь 266 учнів молодшого середнього та старшого підліткового віку. Попередня діагностика проводилась за методиками: твір-мініатюра «Якби у мене була чарівна паличка...» (5-6 кл.), незакінчені речення (7,8,9 кл.), «Автобіографія» (9-11 кл.), питальник для учнів «Мої цінності» (5-11 кл.)

Загальні тенденції сформованості ціннісних ставлень учнів можна розглянути на прикладі порівняння результатів показників високого рівня сформованості ціннісних ставлень учнів ЗОШ I-III ст. № 9 м. Рівне, який можна представити у вигляді гістограми. Отримані результати дають можливість скорегувати подальшу роботу педагогів – виховників школи щодо формування ціннісних ставлень учнівської молоді.

У рамках нашого дослідження для з'ясування ціннісних переваг старшокласників ми застосовували методику М.Рокича "Ціннісні орієнтації". Згідно з цією методикою, досліджуваним пред'являлись два списки цінностей (за 18 найменуваннями в кожному) в алфавітному порядку на картках. Вони повинні були присвоїти кожній цінності ранговий номер, а картки розкласти в порядку значущості, причому першими підлягали розгляду цінності-цілі, а потім цінності-засоби, які конкретизують перші. Проаналізувавши показники цієї таблиці, ми виокремимо три групи домінуючих цінностей досліджуваних.

З проведеного дослідження ціннісних орієнтацій школярів на констатувальному етапі експерименту ми зробили такі висновки:

в обох групах виокремлюється низка основних цінностей: творчість, любов, освіченість, вихованість. Але їх відсоткова характеристика вища в контрольній групі (за винятком цінності "любов");

респонденти контрольної групи віддають перевагу також таким цінностям, як відповідальність (46,7%) і матеріально забезпечене життя (37,5%), а респонденти експериментальної групи віддають перевагу таким цінностям, як терпимість (42,2%) і продуктивність життя (38,2%).

Необхідно відзначити вплив *статевих особливостей* на прояв культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці. Уявлення юнаків і дівчат про самоствердження детерміновані усвідомленим або неусвідомленим прийняттям групи з такими цінностями, як сім'я, шлюб, діти; прийняттям групи і такими цінностями, як робота, професіоналізм.

Зокрема, такі критерії самоствердження, як справа до душі, цікава робота відзначають 57,7% юнаків і 59,3 % дівчат, хороші стосунки в сім'ї – відзначають 48,4% юнаків і 63,2% дівчат. З другого боку, існують і відмінності в уявленнях юнаків і дівчат про самоствердження.

Результати нашого дослідження показують, що для юнаків самоствердження в житті зв'язане також з соціальним визнанням своєї особистості. Тут йдеться мова про визнання як "значущими іншими", значущими саме для молодої людини, авторитетними для нього, так і про визнання соціальним оточенням загалом, тобто слава, популярність. Ось чому суттєвими критеріями самоствердження є: наявність хороших друзів, слава (його відзначають 11,2% юнаків, дівчата – в два рази менше).

Самоствердження в житті дівчат є утвердженням себе в групі (групах), яке передбачає, насамперед, позитивну оцінку самої себе. Результати нашого дослідження показують, що для дівчат самоствердження в житті зв'язане також самозадоволенням, на відміну від юнаків. Ось чому значущим

критерієм самоствердження є, на думку дівчат, душевна рівновага, гармонія (його відзначають 17,2% опитаних дівчат і 10,7% опитаних юнаків). Спостерігаються також суперечності в життєвих орієнтаціях дівчат. З одного боку, вони прагнуть до гармонії, передусім до гармонії професійної та сімейної сфер – досягнення успіху в обох сферах. З іншого боку, опитані дівчата приходять все ж таки до думки про те, що в досягненні успіху перевагу потрібно віддати будь-якій одній сфері, щоб не прогадати.

Однак існування в свідомості респонденток такого критерію самоствердження, як душевна рівновага, гармонія ми пояснюємо тим, що більшість опитуваних складають школярки. Формування їхніх уявлень про самоствердження відбувається тоді, коли ще більшість життєвих труднощів не враховується; отже, їхні уявлення мають ідеалістичний характер. Разом з тим, у досліджуваних досить невиразно, на наш погляд, виражені такі види цінностей: упевненість у собі, сміливість у відстоюванні своєї думки, активне життя, незалежність, розвиток, пізнання, високі запити, виконуваність, самоконтроль, тверда воля, широта поглядів та інші цінності, які визначають готовність старшокласника до особистісного самоствердження.

Системоутворювальною базою як теоретичної, так і практичної підготовки для свідомого управління своїм розвитком слугує авторська програма «Від самоствердження до самореалізації» та факультативний курс «Людина в суспільстві», які допомагають старшокласникам знайти, усвідомити цілі, індивідуальну програму самоствердження, засвоїти практичні прийоми і методи свого духовного і фізичного зростання і самовдосконалення.

Самоствердження може іноді призвести до появи нездорових амбіцій і до відсутності культури поведінки в суспільстві. І така самостверджена особистість іноді претендує на те, що вона має право на аморальні вчинки, на відсутність культури поведінки. Положення програми «Від самоствердження до самореалізації» є доступними для використання вчителями, забезпечують цілеспрямованість, плановість виховного процесу, правильне поєднання в ньому діяльності дітей і засобів впливу на їхню свідомість, єдність виховного впливу школи, сім'ї і молодіжних громадських організацій, простежуються можливості їх реалізації в процесі створення моделей виховних систем експериментальних навчальних закладів.

Спеціально організована діяльність на основі розробленої програми покликана допомогти учням розібратися в багатоманітності суспільних стосунків, у собі, в інших людях, виробити власну життєву позицію, реалізувати свої можливості, ствердити себе як особистість. Серед *форм* роботи, що сприяли становленню збагаченої і внутрішньої позиції самоствердження особистості раннього юнацького віку, пріоритетне значення надавалося факультативному курсу для старшокласників «Людина в суспільстві», методологічним підґрунтям якого стало три підходи: гуманістичний, особистісно орієнтований та культурологічний. Особливістю такої форми роботи було те, що вона в основному охоплювала всі напрями соціально-ціннісної діяльності, сприяла формуванню в школярів цілісного уявлення про історичне минуле, крім того, розвитку почуття належності до історії і культуровідповідності в освіті.

Смисл програми факультативного курсу полягав у розробленні такого змісту, котрий дав змогу підготувати педагога до реалізації виховання культури особистісного самоствердження з учнями старших класів і, у свою чергу, допоміг останнім розібратися у багатоманітності суспільних стосунків, у собі, в інших людях, виробити власну життєву позицію, реалізувати свої можливості, ствердити себе як особистість. Структура занять факультативу передбачала поєднання теоретичного матеріалу і практичних вправ, тренінгів, використання методів і прийомів актуалізації суб'єктивного досвіду учнів, ігор, лекцій, бесід, дискусій, круглих столів, перегляд відео/кінофільмів, аналіз життєвих ситуацій, розв'язання проблем взаємин у спілкуванні з однолітками, участь у режисурі.

З отриманих даних ми дійшли висновку, що залучення учнів до діяльності факультативу «Людина в суспільстві» сприяє розвитку у них творчості, ініціативи, самостійності, організаторських здібностей. Різноманітність мотивів, прагнень, які спонукають вихованців до активної участі в діяльності факультативу, дає можливість успішно самоствердитися, усвідомити себе як потрібну в соціумі особистість, яка є важливою і для інших – учителів, батьків, суспільства загалом.

Висновки. Розроблена технологія сприяє розвитку кожного елемента і позиції самоствердження загалом, переходові старших школярів із зовнішніх позицій самоствердження (пошук місця в соціальній структурі, набуття положення серед людей, створення іміджу) на збагачені позиції (збагачення стосунків із людьми, виокремлення себе із оточення) і внутрішні позиції (утвердження себе серед однолітків, у своїй людській унікальності). У перебігу занять забезпечувалося створення комплексу організаційно-педагогічних умов для орієнтації старших школярів на позицію самоствердження.

Проведене дослідження показало, що запропонована технологія дає позитивні результати лише в тому випадку, якщо оптимізовані стосунки між діяльністю вчителя і учня на фоні співпраці і співтворчості, що дозволяє вибудовувати індивідуальну траєкторію розвитку для кожного школяра.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Безкоровайна О.В. Програма розвитку особистості раннього юнацького віку «Від самоствердження до самореалізації» / О. В. Безкоровайна – Рівне: РДГУ, 2009. – 16 с.
3. Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Програма. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 80 с.
4. Педагогічні технології: теорія і практика: Навчальний посібник / [ред. проф. М.В.Гриньової]. – Полт. Держ. Пед. Ун-т. ім. В.Г.Короленка. – П., АСМІ, 2004. – 180 с.
5. Селевко Г. Воспитательная система саморазвития школьника завоевывает признание практиков: Школа и воспитание: [Опыт России] / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – №8. – С.155-164.